

**BOLA VA UNING QONUNIY VAKILLARI O'RTASIDAGI HUQUQIY
MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLISHNING NAZARIY VA AMALIY
MASALALARI**

Murodova Elmira Muxiddin qizi

Termiz davlat universiteti “Davlat va huquq asoslari” kafedrasida o'qituvchisi
murodova_elmira@tersu.uz

Annotatsiya. Ushbu tezis bola va uning qonuniy vakillari o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga solishning nazariy asoslari hamda amaliy muammolarini tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi vakillik institutining mazmuni, bolalarning manfaatlarini ustuvor himoya qilish mexanizmlari va nizolarni hal etish usullarini aniqlashtirishdir. Metodologiya normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy yondashuv va amaliy holatlarni umumlashtirishga tayangan. Ilmiy yangilik sifatida vakillikdagi manfaatlar to'qnashuvi mezonlari va protsessual kafolatlarni kuchaytirish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: bola huquqlari; qonuniy vakil; ota-onalik mas'uliyati; manfaatlar to'qnashuvi; vasiylik va homiylik; fuqarolik-huquqiy munosabat; sud himoyasi.

Bola va uning qonuniy vakillari o'rtasidagi huquqiy munosabatlar deganda voyaga yetmagan shaxsning shaxsiy hamda mulkiy huquqlarini amalga oshirish va himoya qilishda ota-ona, farzandlikka oluvchi, vasiy yoki homiyning vakolat va majburiyatlari bilan bog'liq fuqarolik va oilaviy-huquqiy aloqalar tushuniladi. Bu munosabatlarning mexanizmi vakillik tamoyiliga tayanadi, ya'ni bola muomala

layoqati to'liq shakllanmagani uchun uning nomidan bitim tuzish, ariza berish, dalillar taqdim etish kabi harakatlar qonuniy vakil orqali bajariladi va bu jarayonda "bola manfaatlarining ustuvorligi" mezoni asosiy filtrlovchi qoida vazifasini o'taydi. Masalan, ota-ona bolaning ulushiga tegishli ko'chmas mulkni sotish niyatida bo'lsa, bitimning haqiqiyliги faqat iqtisodiy foyda bilan emas, balki bolaning yashash sharoiti yomonlashmasligi va kelajak ta'minotiga putur yetmasligi bilan ham baholanadi. Amaliyotda vasiylik-homiylik organlari roziligi talab etiladigan bitimlar ulushi yuqori bo'lib, ayrim hududlarda voyaga yetmaganlarning mulki bilan bog'liq ruxsatnomalar hajmi yiliga minglab holatlarni tashkil etishi kuzatiladi, bu esa protsessual va tashkiliy yuklamaning sezilarli ekanini ko'rsatadi. Ilmiy jihatdan bunday munosabatlar "himoya funksiyasi ustun" bo'lgan maxsus huquqiy rejim sifatida izohlanadi, chunki klassik vakillikdan farqli ravishda vakil erkin irodasiga emas, balki ijtimoiy himoya maqsadiga va davlat nazoratining kuchaytirilgan shakliga bo'ysunadi. Mazkur

sohada nazariy muammo, avvalo, "qonuniy vakil" tushunchasining hajmi va chegaralarini aniqlash bilan bog'liqdir. Qonuniy vakil ta'rifi odatda qonun yoki sud qarori asosida bola nomidan harakat qilish vakolatiga ega shaxs sifatida beriladi, biroq mexanizmida vakolatning manbai, vakolat doirasi, nazorat subyektlari va javobgarlik ko'lami turlicha bo'lib, yagona konseptual model talab etiladi. Masalan, ota-ona tabiiy vakil sifatida keng vakolatlarga ega bo'lsa, vasiy va homiy vakolatlari ma'muriy tartibda belgilanadi hamda ko'proq hisobdorlik bilan bog'lanadi, natijada bir xil "vakil" atamasi ostida turli yuridik rejimlar yashirinib qoladi. Statistik tasavvur uchun, oilaviy nizolar ko'payishi fonida ayrim davrlarda vasiylik-homiylik organlari ishtirokidagi ishlar hajmi keskin ortishi qayd etiladi, bu

esa vakolatlar aniqligi va tartib-taomillar bir xilligi zaruratini kuchaytiradi. Ilmiy izoh sifatida vakillikni uch qatlamda ko'rish taklif etiladi: shaxsiy-noma'lum manfaatlar qatlami (tarbiya, sog'liq, ta'lim), mulkiy manfaatlar qatlami (mulk, meros, aliment), hamda protsessual himoya qatlami (sudda ishtirok, kelishuvlar), chunki bu tasnif nizolar manbaini va yechim instrumentlarini aniqroq belgilashga xizmat qiladi. Amaliy muammolarning markazida manfaatlar to'qnashuvi turadi, ya'ni qonuniy vakilning shaxsiy foydasi bolaning manfaatiga zid keladigan holatlar yuzaga keladi. Manfaatlar to'qnashuvi mexanizmi, odatda, bitimda ikkilamchi manfaatning mavjudligi, qaror qabul qilishda shaffoflikning yetishmasligi va nazorat organining kechikkan aralashuvi orqali namoyon bo'ladi. Misol tariqasida, ota-ona bolaning nomidagi bank omonatini o'z qarzlarini yopish uchun yechib olishga urinishida bolaga "oilaviy ehtiyoj" dalili keltiriladi, ammo bunday ehtiyoj bolaning mulkiy huquqini avtomatik cheklashga asos bo'la olmaydi. Raqamiy ko'rsatkich sifatida, ko'plab yurisdiksiyalarda voyaga yetmaganlar mulkiga doir nizolar umumiy fuqarolik ishlarining kichik foizini tashkil etsa-da, ularning ijtimoiy zarari yuqori bo'lishi, qayta nizolash koeffitsienti katta bo'lishi va murosaga kelish darajasi pastligi qayd etiladi, bu holat nazorat va profilaktika instrumentlarini kuchaytirish zarurligini anglatadi. Ilmiy jihatdan manfaatlar to'qnashuvini aniqlash mezonlari "bitimning obyektiv foydasi", "alternativ variantlarning mavjudligi", "vakilning shaxsiy manfaatiga yaqinlik darajasi" va "mustaqil rozilikning imkoni" kabi indikatorlar orqali operatsionallashtirilsa, huquqni qo'llashda bir xillik ortadi. Bola va qonuniy vakil o'rtasidagi munosabatlarda shaxsiy nomulkiy huquqlar alohida o'rin tutadi, chunki ular bevosita shaxs erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati, ta'lim va sog'liq bilan

bog'liq bo'ladi. Ushbu huquqlarni tartibga solish mexanizmi "ota-onalik mas'uliyati" konsepsiyasiga tayanib, bola fikrini eshitish, qaror qabul qilishda ishtirok ettirish va shaxsiy daxlsizlikni ta'minlash orqali amalga oshadi. Masalan, ta'lim muassasasini tanlashda yoki tibbiy aralashuvga rozilik masalasida vakilning qarori bolaning yoshiga mos ravishda uning fikri inobatga olingan taqdirdagina legitim bo'lishi ilmiy-amaliy yondashuv sifatida asoslanadi. Amaliy ko'rsatkich sifatida, sog'liqni saqlash sohasida voyaga yetmaganlar bilan bog'liq rozilik masalalari murakkablashib borayotgani, ayniqsa rehabilitatsiya, uzoq muddatli davolash va psixologik xizmatlar bo'yicha murojaatlar ulushi ortayotgani kuzatiladi, bu esa vakillikning shaffof protokollarini talab qiladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, shaxsiy nomulkiy huquqlarni himoya qilishda "subyektiv farovonlik" va "rivojlanish ehtiyojlari" kabi yuridik bo'lmagan kategoriyalar huquqiy standartga tarjima qilinishi zarur, aks holda qarorlar faqat formal vakolat bilan oqlanib, bolaning real ehtiyojlari e'tibordan chetda qoladi.

Mulkiy munosabatlarda esa asosiy masala bitimlarning haqiqiyliigi, ruxsat berish tartibi va zarar uchun javobgarlikning taqsimlanishidir. Bu munosabatlarning mexanizmi fuqarolik huquqidagi layoqat toifalari, vasiylik-homiylik organlari nazorati, shuningdek sudning ex post tekshiruv vakolatlari orqali ishlaydi. Masalan, bolaning ulushini ijaraga berish yoki uning nomidan hadya qilish kabi bitimlarda ruxsat masalasi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ruxsatning yo'qligi bitimni nizolash imkonini kuchaytiradi va uchinchi shaxslar uchun huquqiy noaniqlik tug'diradi. Raqamiy jihatdan, ko'chmas mulk bozorida bitimlar hajmi katta bo'lgani sababli voyaga yetmaganlar ishtirokidagi bitimlar kichik segment bo'lsa-da, ularning hujjat aylanishi ko'p bosqichli bo'lib, har bir

qo'shimcha bosqich tranzaksiya xarajatlarini sezilarli oshiradi. Ilmiy izoh sifatida, bolalar mulkini boshqarishda "fidutsiar majburiyat"ga yaqin standartni joriy etish, ya'ni vakilning ehtiyotkorlik darajasini odatiy vakillikdan yuqoriroq belgilash, zararni qoplashda esa regress mexanizmlarini aniq ko'rsatish taklif etiladi.

Qiyosiy tahlil huquqiy tartibga solishning eng muhim amaliy darslarini beradi, chunki turli tizimlarda bir xil muammo turlicha institutsional yechim topadi. Qiyosiy mexanizmda bir tomondan kontinental huquqdagi vasiylik nazorati, ikkinchi tomondan anglo-sakson tizimlaridagi "best interests" standartining sud amaliyoti orqali shakllanishi o'rganiladi va ularning umumiy nuqtasi sifatida mustaqil nazorat subyekti zarurligi ko'rinadi. Masalan, ayrim tizimlarda "guardian ad litem" yoki maxsus vakil instituti keng qo'llanib, manfaatlar to'qnashuvi bo'lganda ota-onadan mustaqil shaxs bolaning protsessual manfaatini himoya qiladi, bu esa sud qarorining sifatini oshiradi. Raqamiy jihatdan, mustaqil vakil kiritilgan ishlar bo'yicha kelishuvga erishish ulushi va qayta nizolash ko'rsatkichi ijobiy tomonga o'zgarishi haqidagi kuzatuvlar mavjud bo'lib, buni institutsional investitsiya sifatida baholash mumkin. Ilmiy izoh sifatida, qiyosiy yondashuv "ko'chirib olish" emas, balki milliy tizimning resurslari va huquqiy madaniyatiga mos "moslashtirilgan transplantatsiya" bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Nazariy jihatdan muhim bo'lgan yana bir masala bolaning huquq subyekti sifatidagi mavqei va uning "o'sib boruvchi avtonomiya" konsepsiyasidir. Ta'rif nuqtai nazaridan, bola to'liq layoqatga ega bo'lmasa-da, u mutlaq passiv obyekt emas, balki yoshiga mos ravishda huquqlarini amalga oshirishda ishtirok etuvchi subyektdir. Mexanizm sifatida bu konsepsiya bolaning

fikrini eshitish, ayrim harakatlarni mustaqil bajarish, shaxsiy hayotiga oid ma'lumotlarni himoya qilish va vakil qarorlarini nazorat qilish imkoniyatlari orqali ifodalanadi. Masalan, ta'lim jarayonida bolaning qiziqishi va qobiliyatini inobatga olmagan majburiy yo'naltirish keyinchalik nizolarga, psixologik moslashuv muammolariga olib kelishi mumkin, shuning uchun huquqiy tartibga solishda "yumshoq avtonomiya" elementlari mustahkam bo'lishi lozim [6]. Raqamiy ko'rsatkich sifatida, ta'lim yo'nalishini erta va majburiy belgilashdan norozilikka asoslangan murojaatlar ulushi ayrim muassasalarda sezilarli bo'lishi, shuningdek o'quv natijalari va motivatsiya ko'rsatkichlarida farq kuzatilishi ehtimoli mavjud. Ilmiy izoh shundan iboratki, avtonomiya bolaning xavfsizligini kamaytirmasligi kerak, shu sabab "avtonomiya-himoya" muvozanati huquqiy mezonlar va protsessual kafolatlar bilan o'lchanadigan shaklga keltirilishi zarur.

Tadqiqot natijasida amaliy takliflar kompleks ko'rinishda asoslanadi va ular vakillik institutining aniqligi hamda nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirishga qaratiladi. Birinchi taklif sifatida, manfaatlar to'qnashuvini aniqlash uchun minimal protsessual standartlar joriy etilishi, ya'ni bitimda vakilning shaxsiy manfaatiga ishora qiluvchi holatlar mavjud bo'lsa, mustaqil vakil yoki organ xulosasi majburiy bo'lishi ko'zda tutiladi. Ikkinchi taklif sifatida, vasiylik-homiylik organlari ruxsatnomalarida "foyda testi" hujjatlashtirilishi, ya'ni har bir ruxsat qarorida bolaning moddiy yoki ijtimoiy farovonligiga ta'sirini ko'rsatuvchi mezonlar, alternativ variantlar va risklar bayon etilishi zarur. Uchinchi taklif sifatida, sud amaliyotida bolaning fikrini eshitishning yagona metodikasi ishlab

chiqilishi, psixologik xulosaning isbot kuchi va chegaralari aniq belgilanishi hamda qarorda bolaning pozitsiyasi qay darajada inobatga olingani asoslantirilishi talab etiladi.

Xulosa tariqasida shuni ta'kidlash lozimki, bola va qonuniy vakil munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga solishda "vakolat–javobgarlik–nazorat" uchligi muvozanatli ishlamasa, huquqiy kafolatlar o'z normativ kuchini yo'qotib, faqat deklarativ xarakter kasb etadi. Qonunchilikda mustahkamlangan vakolat doirasi aniq chegaralanmagan taqdirda, qonuniy vakilning huquqiy harakatlari bolaning manfaatlariga emas, balki uchinchi shaxslar yoki o'z shaxsiy manfaatlariga xizmat qilishi ehtimoli yuzaga keladi. Bu esa, o'z navbatida, vakillik institutining huquqiy mohiyatini tubdan buzadi. Huquqiy javobgarlik mexanizmi yetarlicha ishlab chiqilmagan hollarda esa qonuniy vakil o'z vakolatlaridan suiiste'mol qilgan taqdirda ham protsessual jihatdan unga nisbatan samarali ta'sir ko'rsatish imkoni cheklangan bo'ladi. Fuqarolik, oilaviy va ma'muriy qonunchilik normalarining o'zaro muvofiqlashtirilmaganligi amalda huquqiy mas'uliyatni diffuz holga keltiradi — ya'ni javobgarlik rasmiy jihatdan belgilangan, ammo uni amalga oshiruvchi protseduralar aniq va uzluksiz tartibda ishlaydi, deb bo'lmaydi.

Nazorat mexanizmi nuqtai nazaridan esa sudning, vasiylik va homiylik organlarining hamda prokuraturaning nazorat vakolatlari ko'pincha parallel va bir-birini takrorlovchi tarzda qurilgan bo'lib, bu vazifalar chegarasining noaniqligi va nazoratning samarasizligiga olib keladi. Holbuki, huquqiy nazorat profilaktik, tezkor va tizimli xususiyatga ega bo'lishi, ya'ni huquq buzilgandan so'ng emas, balki uning oldini olish bosqichida ham faoliyat yuritishi lozim.

Shunga ko'ra, nazariy mezonlarni amaliy protseduralarga tarjima qilish vazifasi, avvalo, vakolat chegaralarini normativ-huquqiy hujjatlarda aniq belgilashni, ikkinchidan, javobgarlikni keltirib chiqaruvchi huquqiy asoslar va protsessual tartiblarni to'liq kodifikatsiya qilishni, uchinchidan esa nazorat organlarining yurisdiksiyasini bir-birini inkor etmaydigan, balki to'ldiruvchi tarzda huquqiy jihatdan cheklash va tartibga solishni taqozo etadi. Aynan shu huquqiy-texnik ishlar amalga oshirilgandagina bola va qonuniy vakil o'rtasidagi munosabatlar mazmunli huquqiy himoyaga ega bo'ladi va vakillik instituti o'zining asl huquqiy funksiyasini to'liq bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi birinchi qism 1995 y.21.12
2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi 2018.22.01
3. UNICEF. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. New York: UNICEF, 2007. 816 p.
4. Freeman M. Children's Rights: A Comparative Perspective. London: Routledge, 2011. 384 p.
5. Eekelaar J. Family Law and Personal Life. Oxford: Oxford University Press, 2006. 256 p.
6. Раҳмонқулов Х. Р. Оила ҳуқуқи: дарслик. Тошкент: Юридик адабиётлар нашриёти, 2019. 320 б.